

De prehistorie van het detectiveverhaal: *Oedipoes Tyrannos en Hamlet*

I will now play the Oedipus to the (...) enigma.
E.A. Poe

Natuurlijk is het detectiveverhaal bij uitstek een **modern genre**: het veronderstelt een maatschappij die gecontroleerd wordt door een politieapparaat. De eerste echte verhalen van dit type zijn dat ook te situeren vanaf de 19de eeuw met Edgar Allen Poe en Sir Arthur Conan Doyle.

Toch zijn er een paar werken die veel ouder zijn, maar waarin het **hoofdpersonage op zoek gaat naar de waarheid over een misdaad en de rechtzetting ervan**. Belangrijk hierin is niet zozeer de misdaad op zich dan wel de zoektocht van het individu naar waarheid. De held zal worden geconfronteerd met vragen zoals: Wat is echt en wat is schijn? Wie te betrouwen en wie te wantrouwen? Wat betekent dit teken of die aanwijzing? Wie liegt en wie spreekt de waarheid?

Dit zijn vragen die iedereen wel eens stelt en niet alleen betrekking hebben op misdaden. Het zijn **fundamenteel-menselijke vraagstukken**.

1. Sofokles - Oedipus Tyrannos (431 v. Chr)

1.1 Synopsis

Een tiental jaar voor de actie van het stuk begint werd Oedipus door de inwoners van Thebe aangesteld als hun koning, uit dank omdat hij de stad had bevrijd van de raadselzinnige Sfinx, een bloeddorstig monster dat de inwoners en de bezoekers belaagde. Kort daarvoor was de voormalige koning Laios op reis vermoord, en daarom kreeg Oedipus ook de hand van de koningin-weduwe Iokaste aangeboden.

Nu bedreigt een nieuw onheil de welvaart en de voorspoed der Thebanen: de pest zaait dood en verderf in de stad. Wanneer het stuk begint is het wanhopige volk naar Oedipus' paleis gekomen met de smeekbede hen uit de ellende te bevrijden, zoals hij dat vroeger nog heeft gedaan. Het blijkt dat Oedipus hun verzoek heeft voorzien: net op dat ogenblik keert zijn zwager Kreon, de broer van zijn vrouw Iokaste, terug van een bezoek aan het orakel van Apollo, met de heuglijke tijding dat het gevaar zal wijken, wanneer de nog steeds voortvluchtige moordenaar van koning Laios zal opgespoord en gestraft worden.

Oedipus gaat onmiddellijk tot de actie over. Het verbaast hem dat de moordenaar nooit eerder werd opgespoord: wie zijn voorganger Laios uit de weg ruimde, heeft het misschien ook wel op zijn leven gemunt. Tijdens het onderzoek ontbiedt Oedipus de blinde ziener Tiresias. Met tegenzin noemt de wijze profeet na veel aandringen ... Oedipus zelf als de moordenaar van Laios.

Oedipus is verontwaardigd over deze beschuldiging: hij vermoedt hierin een complot van Kreoon om hem van de troon te stoten. Iokaste kan nog net verhinderen dat de felle woordentwist tussen de zwagers in een vechtpartij ontaardt. Zieners en goden, zo probeert zij Oedipus gerust te stellen, zijn ook niet onfeilbaar: als bewijs vertelt zij hem dat een orakel lang geleden voorspelde dat haar zoon zijn vader zou doden en kinderen zou verwekken bij zijn eigen moeder. Om die gruwel te vermijden, zo biecht zij op, heeft zij zich ooit van haar pasgeboren zoontje ontdaan. Wat Laios betreft, die werd vele jaren later door rovers vermoord bij een driesprong op de weg naar Delphi.

Bij die woorden krijgt Oedipus het benauwd. Hij herinnert zich plots dat hij ooit, op de vlucht uit zijn vaderstad Korinthe na een gelijkaardige orakelspreuk, na een felle woordenwisseling een oude man heeft gedood, die beantwoordt aan de persoonsbeschrijving van Laios. Ook de plek komt overeen met de beschrijving.

Net op dat moment arriveert een boodschapper uit Korinthe met het nieuws dat Oedipus' (vermeende) vader, koning Polybos, overleden is, en dat het volk van Korinthe Oedipus heeft aangeduid als zijn rechtmatige opvolger. Oedipus, die ineens lijkt te vergeten waar hij mee bezig was, weigert naar Korinthe terug te keren zolang zijn moeder nog in leven is, uit angst dat althans het tweede deel van de voorspelling nog in vervulling zou gaan. De boodschapper ontkracht Oedipus' vrees: hij kan hem verzekeren dat hij niet geboren is uit het bloed van Polybos en Melopee, maar dat hij een geadopteerde vondeling uit Thebe was, achtergelaten in de bergen. Deze versie van de feiten wordt bevestigd door een oude herder, aan wie Iokaste ooit had opgedragen de baby uit de weg te ruimen.

Het is nu duidelijk dat de profetie tot in het laatste macabere detail in vervulling is gegaan. Huiverend trekt Iokaste zich terug. Even later komt een bode vertellen dat zij zich uit schaamte en wanhoop heeft verhangen in haar kamer. Oedipus realiseert zich dat hij alleen verantwoordelijk is voor zoveel ellende en steekt zich de ogen uit. Daarna aanvaardt hij edelmoedig en gelaten de straf die hij zelf over de moordenaar heeft uitgesproken: hij wordt uit de stad Thebe, waarover hij zelf regeerde, verbannen.

1.1 'Ken jezelf'

γνῶθι σεαυτόν (lees: *gnōthi se auton*)¹: het motto dat volgens de overlevering op de voorkant van de tempel van Apollo te Delphi stond. De zoektocht van Oedipus is een zoektocht naar zijn eigen identiteit: wie ben ik waar kom ik vandaan? Hij weet alleen niet dat hij op zoek is naar zichzelf.

---

1 http://classics.binghamton.edu/gnothi_sauton.pdf

1.2 Blinde zieners en ziende blinden

Al aan het begin van het stuk vertelt de blinde helderziende Theresias aan Oedipus de harde waarheid ("Gij zijt het die gij zoekt"), maar precies dat maakt Oedipus blind van woede. Hij vermoedt een complot tegen hem en heeft geen oren naar de nochtans duidelijke woorden van de helderziende. Het lijkt wel alsof Oedipus niets weet omdat hij ziet, rondkijkt, de realiteit onderzoekt in plaats van zijn ogen voor dat alles te sluiten en te beseffen dat de waarheid te groot is om zichtbaar, hoorbaar te zijn. De grote waarheid weet hij al lang: de uitspraak van het orakel, zijn (nood)lot. Zijn ongeloof in zijn lot, m.a.w. zijn pogingen om het te ontlopen, is zijn blindheid. Het orakel had immers gelijk.

1.3 De detective heeft het gedaan

Hoewel je het zou kunnen beschouwen als een experimentele vorm ('de moordenaar en de detectives zijn een en dezelfde'), dit weinig verrassing teweegbrengt omdat de toeschouwer dit al weet bij de aanvang van het stuk.

1.4 Oedipus' ondezoeksmethode

Over de methode van Oedipus kunnen we duidelijk zijn, hij onderzoekt geen sporen, maar reageert op wat hij van ooggetuigen hoort. De verhalen worden naast elkaar gelegd en zo wordt de waarheid als een raadsel in elkaar gepuzzeld. Ironisch genoeg gelooft hij de blinder ziener niet, en heeft hij ooggetuigen nodig om te beseffen dat hij toch de waarheid sprak. Dit wil wel zeggen dat hij op typische Griekse wijze, bijna wetenschappelijk tewerk gaat: hij verzamelt observaties en interpreteert die en komt zo tot de waarheid. Zijn wetenschappelijke houding is in feite zelfs de oorzaak van zijn ondergang: hij dacht dat hij de uitspraak van het orakel kon omzeilen, te slim af zijn. Dat hij gestraft wordt omdat hij niet in orakels en zieners gelooft, toont misschien de vise van Sofokles over de ontwikkelingen in de wetenschap. Eerder lijkt het dat hij vooral de godendienst wil benadrukken: met de wetenschappelijke methode kom je ook tot de waarheid, maar je moet ook je bij je goddelijk lot neerleggen.

2. William Shakespeare – Hamlet (1601)

2.1. Synopsis

De rechtvaardige koning van Denemarken was plotseling gestorven. Niet zijn zoon Hamlet, maar zijn broer had zijn koninkrijk overgenomen. De nieuwe koning, Claudius, was kort daarna de oud-koningin, Gertrude, getrouwd. Incest! Dan signaleren de wachters van het koninklijk kasteel Elsinore de geest van de oude koning. Daarom leidt Hamlets vriend Horatio de jonge prins naar de geest. Deze onthult iets vreselijks. Niet de natuur, maar Claudius is de oorzaak van zijn dood. Om eindelijk rust te kunnen vinden, draagt de schim Hamlet op zijn vaders dood te wreken. Om argwaan af te wenden, gaat Hamlet zich bijzonder vreemd gedragen. Hij gedraagt zich wisselvallig tegenover zijn geliefde Ophelia, de dochter van de opperkamerheer Polonius. Hamlet besluit een toneelstuk op te voeren dat sterk lijkt op het gebeurde. De reactie van de koning bevestigt zijn vermoedens. Gertrude laat een korte tijd later haar zoon roepen. Wanneer het tussen hen beiden tot dreigementen komt, verradt Polonius, die het gesprek achter de gordijnen afluistert, zijn aanwezigheid. De opperkamerheer wordt in een vlag van woede door Hamlet vermoord. Claudius besluit Hamlet naar Engeland te sturen, in de hoop dat hij daar zal worden gedood. Ondanks het vertrek van Hamlet blijft Elsinore het toneel van vreselijke gebeurtenissen. De jonge Ophelia is gek geworden van verdriet. Op een dag treft men haar dood aan. Hamlet is teruggekeerd naar Denemarken. Door toeval belandt hij op de begrafenis van Ophelia. Hij raakt slaag met Laertes, Ophelia's broer en Polonius' enige zoon. Claudius grijpt in en laat een degenduel voor beide rivalen organiseren. De koning wil nog altijd van Hamlet af. Hij laat de degen en een beker wijn vergiftigen. Zowel Hamlet als Laertes raken gewond en vergiftigd. De koningin denkt te toosten op Hamlet, maar drinkt het gif uit de beker en sterft. Met zijn laatste kracht weet Hamlet de koning, de boosaardige organisator van het drama, met zijn degen te doorsteken.

2.2 Bijgeloof en wetenschap

Net zoals Oedipus, krijgt Hamlet de melding over de misdaad via een bovennatuurlijk personage. In dit geval is het de **geest van de overleden koning** (die ook Hamlet heet) die het hoofdpersonage inlicht over de misdaad: zijn dood was niet toevallig, maar een geplande moord.

Bij de aanvang van het stuk is Hamlet niet zeker dat hij geesten zomaar moet geloven. Dat is niet vanzelfsprekend omdat in Shakespeares tijd het merendeel van de gewone, ongeletterde mensen heksen, geesten en ander bovennatuurlijk gespuis als een vaststaande realiteit beschouwen. Later in het stuk wordt verteld dat Hamlet **filosofie** studeert in Wittenberg, aan de befaamde universiteit. Hij is dus niet zomaar iemand die in verschijningen gelooft, maar omdat de geest zo op zijn vader lijkt, begint hij te twijfelen.

Hamlet is in de opzicht een echt **renaissancefiguur**: nu gebleken is dat de mens niet in het centrum van de schepping staat vallen vele godsdienstige waarheden weg. Copernicus had immers ontdekt dat de zon niet rond de aarde draait, maar omgekeerd. God is niet meer onmiddellijk bij de realiteit betrokken, men gaat hem voorstellen als een klokkenmaker. De klokkenmaker bouwt de klok, maar eens verkocht werkt de klok een leven lang zonder dat de klokkenmaker er direct iets mee te maken heeft. Dat betekent ook dat de mens zelf de mechanica van de klok (de wereld) kan **onderzoeken en zelf leren kennen**. Het is in deze geestesgesteldheid dat ook Hamlet op zoek gaat naar de waarheid. Hij gaat niet zomaar uit van wat een spookverschijning hem vertelt, hij onderzoekt de realiteit door middel van een psychologisch experiment met de verdachte: hij confronteert de koning via een toneelstuk met zijn eigen misdaad en observeert diens reactie.

2.3 De gekke detective

Dat Hamlet zich in de loop van het stuk vreemder en vreemder gedraagt, is een van de grote discussiepunten betreffende het stuk. In de context van het detectivegenre zouden misschien de volgende hypothese kunnen formuleren. Hamlet is niet gek, maar **doet alsof om niet als bedreigend over te komen bij de koning**. Als hij zich als een waanzinnige gedraagt, is hij schijnbaar ongevaarlijk: hoe kan iemand die niet bij zinnen is nu een coup op de troon plegen?

Hamlet probeert de koning en zijn daden te interpreteren, maar laat niet toe zelf geïnterpreteerd te worden en probeert zo zijn eigenlijke plan te verbergen voor zijn tegenstanders.

2.4 Het toneel als onderzoeksmethode

Shakespeare zou niet blij geweest zijn met een opmerking zoals 'Toneel is zoals het leven, maar dan niet echt'. Voor hem is het net omgekeerd: **het leven is zoals een toneelstuk**. Op toneel zie je beter hoe het echte leven is dan in de realiteit.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij het personage Hamlet de waarheid (realiteit) over de situatie laat ontdekken door middel van onwaarheid, iets wat verzonnen is (fictie).

Hamlet heeft bericht gekregen van de geest van zijn vader dat koning Claudius een moordenaar is, maar wil zelf de waarheid ontdekken. Daarom laat hij een toneelgezelschap uitnodigen op het kasteel en

(her)schrijft hij een oud stuk, *De moord op Gonzago*, zodat het van toepassing is op de moord in Denemarken. Hij wil de reactie van de koning zien wanneer de moord uitgebeeld wordt.

Hamlets plan lukt: de koning springt verschrikt op en vlucht naar de kapel waar hij op zijn knieën valt om tot God te bidden. Hamlet is nu zeker dat hij schuldig is aan de moord op de oude koning Hamlet. Hij wil hem dan ook daar ter plekke het hoofd afhakken, maar bedenkt zich net op tijd – als je iemand vermoordt wanneer die aan het bidden is, gaat die volgens de middeleeuwse theologie recht naar de hemel. Dat kan niet de bedoeling zijn.